

LICHT OP HET LELIJKE

Serie Verwachting en bevrijding

Lieve mensen,

Het is tien jaar geleden dat ik hier voor het eerst stond, bij de jubileumconferentie ter gelegenheid van de 50e verjaardag van de Dominicus. Het was fijn, warm, er werd veel gelachen. De titel van mijn bijdrage was 'de rafelranden van de liturgie'. Ik citeer: 'Ik ben dol op mooie woorden, liederen, gebeden, zo precies, zo zuiver, zo raak. Maar om eerlijk te zijn, helemaal bevredigen doet het niet. Soms, als ik een kerk bezoek, ook wel de Dominicus, heb ik het gevoel dat ik word ingepakt in precies kloppende pakkende poëzie. En zo, gehuld in een donslaagje van taal, ga ik dan weer de wereld in.' En ik vroeg me af: zou liturgie niet ook ontregelend, verrassend, opstandig, opruiend moeten zijn?

Het is een voorrecht geweest om bij te dragen aan deze gemeenschap, samen te werken, het mijne te doen, de rafelranden op te zoeken. Het mooiste: hoe het voelt om deze ruimte binnen te komen 's ochtends om een uur of tien, als de boel in de steigers wordt gezet: het koor is aan het oefenen, de koffie wordt gezet, de technici bereiden zich voor. Het delen van brood en wijn.

Nu, in een wereld die nog veel grimmiger is geworden, zit het al te mooie me nog minder lekker. En daarom is het thema van deze (voorlopig) laatste preek Licht op het Lelijke. Ik heb behoefte aan taal die recht doet aan het lelijke, die ons tegen de haren instrijkt, zoals de taal van de Palestijnse dichter Mahmoud Darwish – prachtig, maar ongemakkelijk, onverdraaglijk.

Nu zijn visioenen van een andere wereld ook noodzakelijk is een wereld die lelijk en onherbergzaam is. We hoorden er vanmorgen één: Leviticus 25, een ontmanteling van kapitalisme voor er van kapitalisme sprake was. Iedere zeven jaar rust, iedere 50 jaar een schone lei. Solidariteit. Geen opeenhoping van bezit, geen wereld waar alles koopwaar is. Het spreekt van een economisch systeem dat ónze wereld onmogelijk maakt. Het beschermt kleine boeren tegen landeigenaren die hun bezit almaar uitbreiden, zoals dat overal ter wereld door de eeuwen heen is gebeurd, en nog gebeurt. Als bezit zich ophoopt, leven sommigen in overvloed, terwijl anderen worden uitgeknepen. Ook teksten van de profeten Micha en Jesaja stellen zich aan de kant van de kleine boeren, ze gaan tekeer tegen degenen die land en huizen afnemen, die bezit opstapelen.

Of en hoe deze tekst ooit in praktijk is gebracht? Ik vraag het me af. Het moet blijven zoals het was in de mythische dagen na de inname van het land, van de twaalf stammen, zegt de tekst. Zo is het nooit geweest. Het gaat er in deze tekst om dat mensen die al bezit hebben hun bezit niet kwijtraken. Dat het land in handen blijft van dezelfde familie, dezelfde stam. Het is dan altijd goed je af te vragen: in wiens belang is dat dan?

Tegelijk: de tekst is geworteld andere manieren om met land om te gaan, om verbonden te zijn met de plek waar je leeft. Dat land belangrijk was, en in het bezit van een familie moest blijven is een bekend gegeven uit agrarische samenlevingen in het oude Midden-Oosten. Land behoort aan een familie, een clan, een stam, en iedereen die daarbij hoorde deelde in de opbrengst. Land is dan niet in de eerste plaats privébezit, of een middel om winst te maken, maar iets dat gedeeld is, waarmee families diep verbonden zijn, waarmee mensen zich voeden. In Nederland kenden we een variant daarop: de meent, de gemeenschappelijke grond van een dorp. In Palestina bestaat de *musha'a* nog steeds: land dat eigendom gezamenlijk bewerkt werd, dat mensen deelden.

Leviticus 25 gaat over landbezit, schulden en slavernij. De tekst heeft door de eeuwen heen allerlei mensen geïnspireerd: slaafgemaakten, abolitionisten, en ook mensen die slavernij verdedigden. Frederik Douglas, de zwarte Amerikaanse strijder tegen slavernij zette het beeld van het Jubeljaar in. Voorstanders van slavernij beriepen zich op het onderscheid dat Leviticus maakt tussen 'Israëlieten' en vreemdelingen. Israëlieten kunnen alleen tijdelijk tot slavernij worden gedwongen, maar vreemdelingen permanent.

Ook deze tekst heeft schaduwkanten. Bijbelse taal over land heeft verwoestend uitgesproken, en dat is niet geheel toevallig. God is de eigenaar van het land, zegt Leviticus. Ja, dat is mooi, maar wiens God? Hier is het een God die het vervolgens in bruikleen geeft aan een heel specifiek groepje, van wie de belangen boven die van anderen gaan. Zulke conflicten rondom land speelden ook in de tijd dat teksten als deze werden geschreven. We weten dat er na de Babylonische ballingschap een conflict was over de vraag aan wie het land toebehoorde, echo's daarvan lijken ook in deze tekst te klinken.

Visioenen zweven niet boven de werkelijkheid, verheven boven tijd en context. En daarom moet je oppassen met visioenen. Vanwege dat wat ze van je vragen – zijn we echt bereid tot zoveel solidariteit, tot *costly solidarity* zoals Palestijnen van ons vragen. En vanwege de kleine lettertjes. Een visioen vraagt draagkracht, scherppte. Als die draagkracht en scherppte ontbreekt, kan een visioen viezig worden, goedkoop.

Zachtheid, schoonheid, kwetsbaarheid, rechtvaardigheid: ze zijn zo fundamenteel, het mogen geen trucjes worden, geen performance. Filosoof Lisa Doeland spreekt van gevaarlijke fantasieën. Die houden we erop na om onszelf te beschermen tegen de pijnlijke waarheid dat de wereld zoals wij die kennen allang voorbij is. Ze noemt het wreed optimisme, zoals de illusie dat recyclen en een circulaire economie de klimaatcrisis kunnen afwenden. Ze zegt: we handelen niet voordat het te laat is, maar omdat het te laat is. Ik voel de verleiding van het visioen, van de mooie woorden, van het beeld van gedeeld land, dat me wegleidt van de realiteit van verwoest land, een meisje dat schreeuwt.

We verlangen naar zachtheid en troost. Ja. Ik vraag me af of Advent zo'n zachte tijd is. Het is in de christelijke traditie een tijd geweest van vasten en boete. Het is een tijd waarin dingen aan het licht komen, een onthullende tijd. Een visioen mag geen filter worden dat we over de werkelijkheid leggen.

Ik zat in een huiskamer in Palestina, drie weken geleden. In de heuvels onder Hebron, in het dorpje Umm al Kheir, een van de bedoeïenen-dorpen die worden bedreigd door de uitbreiding van illegale Israëliëse settlements en het geweld van de kolonisten. Tussen twee haakjes: bedoeïenen vallen buiten het bestek van Leviticus 25, als mensen die rondreizen. Een jaar of 15 geleden was ik er ook, en ook toen vertelde Eid, onze gastheer, over de dreiging van kolonisten, de sloop van huizen, en het creatieve verzet dat ze tegenover de Israëliëse overmacht proberen te stellen.

Alles in dit dorp is geïmproviseerd en tijdelijk, er kan zo een bulldozer komen. Ik kon al voelen hoe klam en kil de huiskamer zou worden in de winter, en hoe heet in de zomer. Een dak, muren, derdehands banken, een oud tapijt. Een beetje beschutting, meer niet. De vrouw bij wie we op bezoek waren, vertelde over de moord op haar echtgenoot, Awdeh. Voor wie *No other land* heeft gezien: daar komt ook het dorpje Umm al Kheir in voor, als een van de bedreigde bedoeïendorpen, en ook Awdeh Halthaleen. Ze vertelde over Awdeh, hoeveel hij van zijn kinderen hield, hoeveel zij van hem hield, hoe belangrijk hij was niet alleen in het gezin, maar in het hele dorp. Hij was leraar, en activist. Awdeh die zijn eigen dood filmde, omdat een Israëliëse kolonist hem neerschoot terwijl hij hun geweld filmde. Terwijl hij zijn kind droeg op zijn arm.

We zitten daar allemaal met tranen in onze ogen. Het is lelijk. De huiskamer is lelijk. De dood van Awdeh is lelijk. Lelijk is dat het Israëliëse leger hem liet doodbloeden, weigerde zijn lichaam aan zijn familie terug te geven. De vrouwen van Umm al Kheir gingen in hongerstaking, vier dagen lang. De weduwe vertelt hoe haar kind zegt dat hij ook dood wil, om bij zijn vader te zijn.

Eid heeft een visioen, daar ligt het niet aan. Hij vertelt ons erover, zoals hij dat 15 jaar geleden ook deed. En sindsdien zette hij zich er dagelijks voor in, maar tevergeefs. Dat is schoonheid. Maar het staat op barsten. Het is schoonheid die pijn doet.

Je moet beschikken over innerlijke schoonheid om de lelijkheid te kunnen zien, om het uit te houden in Umm al Kheir en op zoveel andere plekken. Eid beschikt over het vermogen zich een andere wereld voor te stellen. Hij is in staat het contrast te zien, tussen hoe het is, en hoe het zou kunnen zijn. *Dear friends*, zei Eid steeds, en dan vertelde hij nog iets, iets onverdraaglijks.

Ik ben de afgelopen twee jaar geschrokken van de lelijkheid die we toestaan, die we kennelijk bereid zijn op de koop toe te nemen. In de heuvels van rondom Bethlehem voel je soms een doffe dreun. Het is een bom die valt in Gaza.

Soms is het alsof schoonheid een filter is dat we naar geloven kunnen plakken op wat ons aan de werkelijkheid niet bevalt. Het is een tijd van crisis, geweld, en van steeds nieuwe strategieën om daarvan weg te bewegen. Een tijd die vraagt om apocalyps, letterlijk: om onthulling. Om het vinden en spreken van de juiste woorden om precies recht te doen aan het verschrikkelijke. En ook om actie, om burgerlijke ongehoorzaamheid. En daar hoort bij: verdragen dat mensen je lelijk vinden. Beweeg niet te gauw weg van emoties waarvan je denkt dat ze niet horen. Botvier ze niet. Maar laat ze zijn. Voel de kracht ervan. Christenen hebben het graag over de andere wang, maar keer niet de andere wang toe zonder te voelen wat er in je omgaat. Het mag geen trucje worden, lieve mensen, om te zeggen: *We refuse to be enemies*. Geen stoplap: de zachte krachten zullen winnen.

Ik wil dat de lelijkheid zichtbaar is. Dat we het durven zien. Ik ben nieuwsgierig naar mensen die lelijk durven zijn als de omstandigheden daarom vragen. Naar hoe ze dat doen. Dat je een kuffiyeh omdoet als je weet dat je scheve blikken krijgt. Dat je meedoet aan een demonstratie, een waarvan de mensen schande spreken, waar de politie je arresteert. Dat je het filter uitzet en zegt: is dit niet lelijk, moeten we hier niet iets mee? Dat je het durft te verdragen als mensen zich tegen je keren, je niet leuk en aardig vinden, maar lelijk.

Soms voel je een dreun. Het is een bom die valt in Gaza. Vrouwen uitgeleverd aan Afghanistan. Een genocide die doorgaat omdat er geld mee wordt verdiend. En wij zagen op tegen het gedoe. We hadden net een huis gekocht. We waren niet zo geschikt voor de rol van aanklager. Ik zag op tegen het gedoe. We wilden onze beschutte plek niet verliezen.

Dear friends, laat je niet inpakken. En sta niet toe dat je jezelf inpakt. Soms voel ik het bij mezelf: alsof ik onder water ga. Een soort innerlijk afhaken. En soms, als ik me dat onder water gaan gewaarwordt, probeer ik mezelf bij de lurven te pakken. Mijn woede te voelen, en de energie die daar zit. Ik eis mijn woede op. Deze woede is van mij, hij past, ik neem er geen afstand van. Sta niet toe dat een visioen een romantisch verhaal wordt. Leviticus 25 is geen tekst om bij te denken: het zal er heus wel eens een keer van komen. Het is een visioen dat niet is toegeëigend, waar nooit genoeg draagkracht voor was. Zoveel solidariteit, de onveiligheid die dat met zich meebrengt, zo onze nek uitsteken: we durven het niet aan.

Amen.

Janneke Stegeman